

ДЕКОНСТРУКЦІЯ ПРОГРАМИ ІСТОРІЇ ЛІТЕРАТУРИ ХХ СТ. У СВІТЛІ МАСОВІЗАЦІЇ ЛІТЕРАТУРНОГО КАНОНУ

У статті розглянуто основні формати переструктурування програми історії літератури ХХ ст. (заміна, часткова адаптація, заміна концептуального блоку) і їх залежність від соціокультурної ситуації, у тому числі від характеру політичної пропозиції. Особливий акцент зроблено на потребі нового концептуального підходу щодо формування курсу "Історії української літератури ХХ ст." у зв'язку із тенденцією до масовізації художньої продукції у 2000-х рр. Пропонована поліморфна концепція, на думку авторки, мусить відмовитися від "середнього арифметичного", оголюючи ідеологічні структури різнотипних літературних канонів.

In clauses the basic formats over-structuring programs of history of literature XX item (replacement, partial adaptation, replacement of the conceptual block) and their dependence from social-culture situations, including from character of the political offer are considered. The special accent is made on need of the new conceptual approach at formation of a rate "Histories of Ukrainian literature XX item" in connection with the tendency to massive art production in 2000th. Offered polymorphic concept, in opinion of the author, should refuse from "an average arithmetic", baring ideological structures of polytypic literary canons.

Незважаючи на те, що в Україні деконструкцію найчастіше розуміють як спосіб читання художніх текстів і незважаючи на слабку адаптацію принципів деконструкції у літературознавстві, ми спробуємо у загальних рисах сформулювати проблему дифузії канону у 1990-х рр. та переструктурування університетської програми викладання історії літератури ХХ ст. Потреба обмежитися рамками саме ХХ ст. продиктована динамічними змінами у рецепції літературного процесу, які відбулись протягом останніх двох десятиліть. З одного боку, заповнення історико-культурного ряду новими фактами і поверненими з небуття іменами, з іншого боку – різке і подеколи хаотичне виймання раніше легітимних і шанованих класиків. Часова обмеженість викладання

відповідних дисциплін за таких обставин ніби виправдовувала етичний та естетичний радикалізм.

Відтак соцреалістичний канон був у 1990-х рр. замінений на модерністський зорієнтований. Замість ідейності, класовості й партійності (трьох китів соцреалізму) – модерність, європеїзм, фаустівська людина сумніву; замість Маркса і Леніна – Ніцше і Шопенгауер, навзамін А.Головка, І.Микитенка, пізнього П.Тичини, зрілих М.Рильського і М.Бажана – М.Хвильовий, М.Куліш, П.Тичина періоду революції, "неокласики" і ціла когорта пражан як мучеників за національну ідею. Змінився набір імен, але стереотипи програми лишилися незмінними: так, "зачинателем новітньої української прози" у середині 1990-х називають не А.Головка, а М.Хвильового,

що дає підстави говорити про такий шлях деконструкції канону, як звичайну *заміну*: називання М.Хвильового засновником новітньої прози автоматично переносить на текстовий матеріал принципи інтерпретації, застосовувані перед тим до прози А.Головка. Але існують також інші спроби переструктурування літературного ряду у форсмажорних умовах “перебудови” і набуття незалежності: часткова адаптація і повна заміна концептуального блоку.

Часткова адаптація показова в освоєнні творчості М.Куліша. Пригадаймо, шкільні підручники початку 1990-х наполегливо рекомендували один з найслабших творів цього драматурга – п’єсу “97”, згодом надійшла черга філологічної комедії “Мина Мазайло”. Вибір згаданих творів якнайкраще демонструє процес “притирання” нової освітньої програми історії української літератури до репресованого класика 1920-х рр., а саме обережне врахування націонал-комуністичних переконань М.Куліша і акцент на темі українізації, тобто піднесення “своєчасних” для політичної ситуації 1990-х питань – своєчасних у сенсі потреби маніпулювання читацькою свідомістю, розхристаною шоком стрімкого соціального переходу. Але якщо вдуматися, відбувалось притирання не міно-світніх читачів до нової когорти класиків, а політиків – до нового ціннісного історико-культурного набору у плані деконструкції соціального поля. Слід нагадати, що процес швидкого повернення викреслених протягом сімдесяти років імен (див. список персоналій у хрестоматії поч. 1990-х рр.: [8]) мав місце на тлі інформаційного вибуху – вінегрету з політичних чуток, газетних та телевізійних заманок про НЛЮ, А.Чумака і передбачень Нострадамуса, себто у контексті сміттєвикуди, з якого було вільно обрати той набір артефактів, що підходив до швидкоплинної ситуації. І культурний злам початку 1990-х, поза сумнівом, був елементом згаданого сміттєпотопу, а тому увібрив у себе як стереотипи попередньої епохи, так і деформовані інформаційні модулі теперішньої. Останнє, отже, характерно для *часткової адаптації* класика у новому каноні. Якщо звернемось до “Історії української літератури ХХ ст.” за редакцією В.Дончика, що побачила світ на початку 1990-х рр., зауважимо саме таку, примирливо-синтезуючу тенденцію до *максимального наповнення канону*, у межах якого співіснують А.Головка і М.Хвильовий, соцреалізм і модернізм [6]. Себто виявимо відсутність концептуального підходу і низку різнопланових наративів, що в підсумку розмиває поняття літературного ряду, “першої” та “другої” лінії, класиків та епігонів.

Заміна концептуального блоку у програмі стала можливою тільки наприкінці 1990-х рр. і триває до теперішнього часу. Мова йде про виймання когорти соцреалістів з історії

літератури або й цілої соцреалістичної парадигми і заповнення новоутвореної лакуни іншими структурними елементами, наприклад, МУРом – явищем, симетричним у часі щодо літератури високого сталінізму. У такий спосіб відбувається зрощення двох “колій” (за висловом Г.Костюка) літпроцесу ХХ ст., а також етико-естетична компенсація. Цікаво, що подібна заміна (повна або часткова – у залежності від авторського підходу в базовому курсі) зненацька оголює стильову симетричність соцреалізму сталінського зразка і соцреалізму МУРу, подібність типізації героїв, аналогії у жанровій динаміці тощо.

Наочною є також інша заміна концептуального блоку соцреалізму: перетягування хронологічного маркера назад, у 1920-ті, період формування інтелектуальної прози у межах дискурсу модернізму, проминання несприятливих 1930-1940-х рр. і відродження “інтелектуального фенікса” у 1960-1990-х рр. Таке переструктурування історичного наративу є ціннісно вмотивованим, але для стороннього спостерігача відкриває бінарну опозицію реалізм – модернізм, різко видозмінюючи генну структуру української культури (показовим у цьому сенсі є новий академічний проект “Історії української літератури ХХ ст.”, модерністсько-центричний і антисоцреалістичний: див. плани відповідних томів VIII-X [1, 127-129]). Адже народницький дискурс в українських реаліях останніх двох століть є чимось більшим за реалістичне моделювання дійсності і, розгортаючи свою ідеологічну синусоїду, в окремі періоди виконував функцію збереження психотипу нації. Натомість нереалізований, у силу об’єктивних причин, проект модернізму програмував центробіжний відрух. У сучасних умовах політичної кон’юнктури опозиція реалізм – модернізм буде прочитана спрощено: націоналізм – глобалізація...

Втім, самий процес спостереження за розхитуванням канону класиків, що триває у пізніх 1990-2000-х рр. може дати низку цінних міркувань літературознавчій науці. Хоч за подібною заміною концептуального блоку стоїть уже не сміттєвибух, а цілком організований інформаційний потік, що маніпулює бінарними опозиціями: реалізм – модернізм, соцреалізм – націоцентризм, “чуже” (барбаризм) – “своє” (нативізм) тощо. Як слушно підкреслює Д.Перкінс, “будь-яка концептуальна система приділяє увагу лише тим текстам, які відповідають її концепціям, бачить у текстах лише те, що має значення для концепцій, і неминує скорочує багатоманітність, розмаїтість і неоднозначність минулого” [7, 44]. За українських реалій концептуально розроблена програма для вищих навчальних закладів, крім цього, обов’язково матиме у своїй основі бінарні опозиції, що легко зчитуються як політичним, так і культурним дискурсами. Але відстежити

заміну, перебуваючи всередині оформленої системи, не так просто. Про це зокрема свідчать дві концепції останнього десятиліття – психоісторії (яка належить Н.Зборовській) і “післячорнобильської бібліотеки” (Т.Гундорової). Перша з них є вичерпним концептуальним проектом, який накладає готові матриці фройдизму, сплітаючи міцну сув’язь наскрізної психопатології в літературі і переконуючи у необхідності богонавернення і пізнання нативістичного коду [5]. Друга більше відповідає постмодерністським зразкам історій літератури, де вибірковість авторів і текстів продиктована не обов’язковістю Історії за постапокаліптичної доби [4].

Між тим звернемо увагу на зміну соціокультурної ситуації 2000-х рр., у межах якої і постали два згадані концептуальні проекти. Інформаційне прискорення, лібералізація і, як наслідок, тотальна синонімізація естетичних (а згодом етичних) цінностей сприяли децентрації літературного поля [3, 21], відступу на маргінес історично усвідомленого легітимного канону класиків, архівації та музеїфікації літературного процесу як у собі замкненого підручничового пропедевтичного явища. На практиці (тобто у живому актуальному житті) згадана соціокультурна ситуація потягнула потребу у швидкій зміні літературних поколінь (замість типових п’ятнадцяти – менше десяти років), конвертування літературного і електронного дискурсів, а головне – стрімку масовізацію *художньої продукції*. Наполягаю саме на такому визначенні “тексту”, бо воно якнайкраще відповідає сучасним реаліям, активно впливаючи на деконструкцію літературного канону. Власне, художня продукція і є тим грубим демонструючим вектором, що ним професори університетів лякають студентів, відкладаючи на далеке “потім” читання творів Поваляєвої і Малярчук, а наполегливо інкорпорує (і відповідно

музеїфікуючи) в курсах “Історії літератури” творчість Забужко і Андруховича (див.: 1, 129).

Добір імен з літературного терену 1990-2000-х рр. у двох згаданих концептуальних проектах (Н.Зборовської і Т.Гундорової) свідчить про те, що, по-перше, літературознавство прагне закрити очі на стрімко “доростаючий” набуток нових поколінь, по-друге, визнає його не обов’язковим (бодрярівський концепт постапокаліптичної доби сам говорить за себе), по-третє, не готове до самостереження. Як і на початку 1990-х рр., академічна історія української літератури тяжіє до пошуку “середнього арифметичного”. Але масовізація літературної продукції останніх двох десятиліть (спрощення тексту, часова ущільненість рецепції, розважально-ігрова домінанта, підпорядкованість тенденціям ринку) спонукає радикально змінити розуміння літературного канону.

Літературний канон фіксує і закріплює в якості нормативних ті чи інші, вагомі для функціонування владного дискурсу, формозмістові компоненти, чим і здійснює врегулювання відношень між Автором, Текстом і Читачем – з одного боку, і владою – з іншого. Виходячи з такого розуміння, нарративний каркас історії літератури ХХ ст. доречно будувати за принципом оголення ідеологічних структур – модернізму і авангарду, соцреалізму і неонародництва, шістдесятницької етичної дискурсії і вісімдесятницького карнавалізму, соцартівства і концептуалізму, інтелектуальної і масової парадигми, філологічної і феміністичної течії тощо [2]. Поліморфна концепція програми передбачає поетапне розщеплення ідеологічного складника канону того чи іншого періоду і вивільнення цього енергетично-евристичного потенціалу на поштовх історії літератури вперед – до синхронізації із паралельним літературним процесом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Академічна “Історія української літератури” в 10 томах (матеріали зібрань науково-редакційної комісії, “круглих столів”, інших наукових обговорень та плани томів). – К.: Фенікс, 2005. – 164 с.
2. Біла А. Програма курсу “Проблеми становлення української новітньої літератури”. – Донецьк, 2005. – 20 с.
3. Бондар-Терещенко І. *Остмодерн: геопоетика, психологія, влада*. Монографія. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2005. – 144 с.
4. Гундорова Т. *Післячорнобильська бібліотека*. Український літературний постмодерн. – К.: Критика, 2005. – 264 с.
5. Зборовська Н. *Код української літератури: Проект психоісторії новітньої української літератури*. Монографія. – К.: Академвидав, 2006. – 504 с.
6. *Історія української літератури ХХ століття*: У 2 кн. – К.: Либідь, 1993-1995.
7. Перкінс Д. *Чи можлива історія літератури?* – К.: Вид. дім “Кієво-Могилянська академія”, 2005. – 152 с.
8. *Українське слово*. Хрестоматія української літератури та літературної критики ХХ ст.: У 3 кн. / Упоряд. В.Яременко, С.Федоренко. – К., 1993-1994.